

به نام خدا

هوش مصنوعی و تحول در آموزش متوسطه دوم

مولفان :

حدیث قجری شلمزاری

راضیه افضلی

فرزانه بیات حقیقی

انتشارات ارسطو

(سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۵)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

Chaponashr.ir

chaponashr.ir

ren-journals.com

سرشناسه: قجری شلمزاری، حدیث، ۱۳۵۸
عنوان و نام پدیدآورگان: هوش مصنوعی و تحول در آموزش متوسطه دوم/ مولفان: حدیث
قجری شلمزاری، راضیه افضلی، فرزانه بیات حقیقی
مشخصات نشر: انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۵.
مشخصات ظاهری: ۱۰۷ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۱۲۹-۵۴۱-۸
شناسه افزوده: افضلی، راضیه، ۱۳۵۲
شناسه افزوده: بیات حقیقی، فرزانه، ۱۳۵۶
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: هوش مصنوعی - تحول در آموزش متوسطه دوم
رده بندی کنگره: TP ۹۸۳
رده بندی دیویی: ۶۶۸/۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۶۵۱۴۸۹
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

نام کتاب: هوش مصنوعی و تحول در آموزش متوسطه دوم
مولفان: حدیث قجری شلمزاری - راضیه افضلی - فرزانه بیات حقیقی
ناشر: انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)
صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: الهام غفاری
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۵
چاپ: زبرجد
قیمت: ۱۸۰۰۰۰ تومان
فروش نسخه الکترونیکی - کتاب رسان:
<https://chaponashr.ir/ketabresan>
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۱۲۹-۵۴۱-۸
تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵
www.chaponashr.ir

فهرست

پیشگفتار.....	۵
مقدمه	۷
فصل اول.....	۱۱
مبانی نظری و مفهومی هوش مصنوعی در آموزش متوسطه دوم	۱۱
مفهوم‌شناسی هوش مصنوعی و جایگاه آن در نظام آموزش و یادگیری.....	۱۵
تحول نقش معلم و دانش‌آموز در محیط‌های آموزشی مبتنی بر هوش مصنوعی	۱۹
ظرفیت‌های هوش مصنوعی برای شخصی‌سازی و بهبود فرایند یادگیری دانش‌آموزان	۲۴
الزامات آموزشی، فرهنگی و زیرساختی به‌کارگیری هوش مصنوعی در دوره متوسطه دوم.	۲۸
فصل دوم.....	۳۵
فرصت‌ها و کاربردهای هوش مصنوعی برای معلمان متوسطه دوم	۳۵
کاربرد هوش مصنوعی در طراحی آموزشی، تدوین محتوای درسی و برنامه‌ریزی تدریس	۴۰
استفاده از هوش مصنوعی در ارزشیابی، سنجش پیشرفت تحصیلی و ارائه بازخورد آموزشی	۴۴
نقش هوش مصنوعی در شناسایی تفاوت‌های فردی و طراحی آموزش متناسب با نیازهای دانش‌آموزان	۴۹
کاربرد هوش مصنوعی در افزایش خلاقیت، تفکر نقادانه، حل مسئله و مشارکت فعال دانش‌آموزان	۵۳
فصل سوم.....	۵۹
چالش‌ها، آسیب‌ها و ملاحظات تربیتی هوش مصنوعی در آموزش	۵۹
چالش‌های اخلاقی و تربیتی استفاده از هوش مصنوعی در مدارس متوسطه دوم.....	۶۲
حریم خصوصی، امنیت اطلاعات و صیانت از داده‌های دانش‌آموزان و معلمان	۶۶

خطر وابستگی به هوش مصنوعی، کاهش تفکر مستقل و آسیب به فرایند یادگیری عمیق .	۷۰
نابرابری آموزشی و شکاف دسترسی به فناوری‌های هوش مصنوعی در میان دانش‌آموزان ..	۷۴
فصل چهارم.....	۷۹
الگوهای کاربردی و راهبردهای توانمندسازی معلمان	۷۹
الگوی جامع استفاده هدفمند از هوش مصنوعی در فرایند تدریس و یادگیری.....	۸۲
راهبردهای توانمندسازی معلمان برای استفاده مؤثر، مسئولانه و خلاقانه از هوش مصنوعی	۸۶
طراحی فعالیت‌های یادگیری و پروژه‌های دانش‌آموزمحور با بهره‌گیری از هوش مصنوعی .	۸۹
ارائه الگوی پیشنهادی برای تحول آموزش متوسطه دوم با محوریت معلم، دانش‌آموز و هوش مصنوعی	۹۳
نتیجه‌گیری	۹۹
منابع	۱۰۵

پیشگفتار

تحولات شتابان فناوری در دهه‌های اخیر، ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و آموزشی را با تغییرات بنیادین مواجه ساخته است. در میان فناوری‌های نوظهور، هوش مصنوعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین پدیده‌های تحول‌آفرین، ظرفیت آن را دارد که بسیاری از فرایندهای سنتی تولید، انتقال، پردازش و ارزیابی دانش را دگرگون سازد. نظام آموزشی نیز از این تحول گسترده مستثنا نیست و ورود هوش مصنوعی به عرصه آموزش، زمینه شکل‌گیری شیوه‌های جدیدی از یاددهی و یادگیری را فراهم کرده است. در این میان، دوره متوسطه دوم به دلیل جایگاه ویژه خود در آماده‌سازی دانش‌آموزان برای ورود به دانشگاه، بازار کار، جامعه و زندگی مستقل، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. دانش‌آموزان این دوره در مرحله‌ای قرار دارند که رشد شناختی، شکل‌گیری هویت، استقلال فکری، توانایی تصمیم‌گیری و مهارت‌های اجتماعی آنان با سرعت قابل توجهی در حال توسعه است؛ بنابراین بهره‌گیری صحیح و هدفمند از هوش مصنوعی می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر کیفیت تجربه آموزشی آنان داشته باشد.

ورود هوش مصنوعی به آموزش متوسطه دوم تنها به معنای استفاده از ابزارهای فناورانه جدید در کلاس درس نیست، بلکه می‌تواند نشانه‌ای از تغییر در فلسفه، ساختار و روش‌های آموزشی باشد. در الگوی سنتی، معلم عمدتاً مسئول انتقال دانش و دانش‌آموز دریافت‌کننده اطلاعات تلقی می‌شد، اما در محیط آموزشی جدید، نقش معلم به سمت هدایتگر، تسهیلگر، طراح تجربه یادگیری، ارزیاب فرایند رشد و پرورش‌دهنده تفکر مستقل حرکت می‌کند. هوش مصنوعی می‌تواند در این مسیر به معلم کمک کند تا محتوای آموزشی متناسب با نیازهای گوناگون دانش‌آموزان طراحی کند، فعالیت‌های یادگیری متنوع ایجاد نماید، بازخورد سریع‌تر و دقیق‌تری ارائه دهد و فرصت بیشتری برای توجه به ابعاد عاطفی، اجتماعی و تربیتی دانش‌آموزان به دست آورد. از سوی دیگر، دانش‌آموز نیز از دریافت‌کننده منفعل اطلاعات به یادگیرنده‌ای فعال، جست‌وجوگر، تحلیلگر و تولیدکننده دانش تبدیل می‌شود.

یکی از مهم‌ترین فرصت‌های هوش مصنوعی در آموزش متوسطه دوم، امکان توجه جدی‌تر به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان است. دانش‌آموزان از نظر توانایی شناختی، سرعت یادگیری، علایق، پیش‌دانسته‌ها، سبک یادگیری و نیازهای آموزشی با یکدیگر تفاوت دارند. روش‌های آموزشی یکسان و از پیش تعیین‌شده همیشه نمی‌توانند پاسخگوی این تنوع باشند. هوش مصنوعی می‌تواند با تحلیل داده‌های آموزشی و

شناسایی الگوهای یادگیری، زمینه طراحی فعالیت‌ها و محتوای متناسب با سطح و نیاز هر دانش‌آموز را فراهم کند. چنین قابلیتی می‌تواند به کاهش فاصله میان دانش‌آموزان، شناسایی زودهنگام مشکلات یادگیری و افزایش فرصت‌های موفقیت تحصیلی کمک کند؛ البته تحقق این ظرفیت‌ها مستلزم حضور آگاهانه و نظارت مستمر معلم است.

امید است این کتاب بتواند گامی در جهت افزایش آگاهی حرفه‌ای معلمان، مدیران مدارس، برنامه‌ریزان آموزشی، پژوهشگران و دانشجویان حوزه علوم تربیتی بردارد و زمینه‌ای برای گفت‌وگویی علمی درباره فرصت‌ها و محدودیت‌های هوش مصنوعی در آموزش متوسطه دوم فراهم آورد. آینده آموزش نه در حذف انسان، بلکه در استفاده خردمندانه از فناوری برای توانمندتر ساختن انسان شکل خواهد گرفت؛ آینده‌ای که در آن معلم همچنان محور تربیت است و هوش مصنوعی می‌تواند در جایگاه ابزاری قدرتمند، مسیر یادگیری و رشد دانش‌آموزان را غنی‌تر و اثربخش‌تر سازد.

مقدمه

نظام‌های آموزشی در جهان معاصر در معرض تحولات گسترده‌ای قرار گرفته‌اند که بخش مهمی از آن تحت تأثیر گسترش فناوری‌های نوین و تغییر شیوه‌های تولید، دسترسی و پردازش دانش شکل گرفته است. در این میان، هوش مصنوعی به یکی از مهم‌ترین فناوری‌های تحول‌آفرین تبدیل شده است که می‌تواند فرایندهای مختلف زندگی انسان، از جمله آموزش و یادگیری را تحت تأثیر قرار دهد. ورود هوش مصنوعی به حوزه آموزش، تنها به معنای افزودن یک ابزار جدید به مجموعه امکانات مدرسه نیست، بلکه می‌تواند زمینه تغییر در شیوه طراحی آموزشی، روش تدریس، نحوه ارزیابی، تولید محتوای آموزشی، تعامل میان معلم و دانش‌آموز و حتی تعریف نقش‌های آموزشی را فراهم سازد. به همین دلیل، بررسی جایگاه هوش مصنوعی در نظام آموزشی، به‌ویژه در دوره متوسطه دوم، ضرورتی مهم برای سیاست‌گذاران، مدیران مدارس، معلمان و پژوهشگران حوزه تعلیم و تربیت محسوب می‌شود. دوره متوسطه دوم یکی از حساس‌ترین مراحل نظام آموزشی است؛ زیرا دانش‌آموزان در این دوره علاوه بر ادامه فرایند رشد علمی و شناختی، برای انتخاب مسیر تحصیلی و شغلی آینده خود آماده می‌شوند. تصمیم‌هایی که در این مرحله گرفته می‌شود، می‌تواند بر مسیر دانشگاهی، حرفه‌ای و اجتماعی آنان تأثیرگذار باشد. از سوی دیگر، محتوای آموزشی در این دوره پیچیده‌تر، تخصصی‌تر و گسترده‌تر می‌شود و دانش‌آموزان نیازمند کسب توانایی‌هایی فراتر از حفظ مطالب درسی هستند. توانایی تحلیل، استدلال، حل مسئله، تصمیم‌گیری، پژوهش، خلاقیت، ارتباط مؤثر و استفاده مسئولانه از اطلاعات از جمله شایستگی‌هایی هستند که باید در این دوره تقویت شوند. هوش مصنوعی می‌تواند در صورت استفاده صحیح، زمینه‌ای برای تقویت این توانایی‌ها فراهم کند و فرایند آموزش را از انتقال صرف اطلاعات به سمت یادگیری عمیق، فعال و مسئله‌محور هدایت نماید.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های هوش مصنوعی در حوزه آموزش، قابلیت پردازش حجم گسترده‌ای از اطلاعات و ارائه پاسخ‌ها و پیشنهادها متناسب با نیازهای کاربران است. این قابلیت می‌تواند در طراحی فعالیت‌های آموزشی، تنظیم تمرین‌های متناسب با سطح دانش‌آموزان، تولید نمونه‌های آموزشی، ارائه بازخورد، شناسایی نقاط قوت و ضعف یادگیرندگان و برنامه‌ریزی آموزشی مورد استفاده قرار گیرد. معلم می‌تواند با بهره‌گیری هدفمند از ظرفیت‌های هوش مصنوعی، بخشی از فعالیت‌های زمان‌بر آموزشی را سامان‌دهی کند و فرصت بیشتری برای ارتباط مستقیم با دانش‌آموزان، توجه به نیازهای عاطفی و تربیتی

آنان و هدایت فرایند یادگیری به دست آورد. در این شرایط، فناوری نه جایگزین معلم، بلکه ابزاری برای افزایش توان حرفه‌ای او خواهد بود.

تحول آموزشی ناشی از هوش مصنوعی همچنین می‌تواند مفهوم آموزش متناسب با تفاوت‌های فردی را تقویت کند. در کلاس‌های درس متوسطه دوم، دانش‌آموزان از نظر توانایی علمی، سرعت یادگیری، علایق، انگیزه، پیش‌دانشته‌ها و شیوه مواجهه با مسائل تفاوت‌های قابل توجهی دارند. یکی از مشکلات آموزش یکسان، ناتوانی در پاسخگویی کامل به این تفاوت‌هاست. هوش مصنوعی می‌تواند با تحلیل عملکرد یادگیرندگان و ارائه پیشنهادی آموزشی متناسب، زمینه حرکت به سوی آموزش فردمحور را فراهم کند. چنین رویکردی می‌تواند به دانش‌آموز ضعیف‌تر در جبران کاستی‌های یادگیری و به دانش‌آموز توانمندتر در گسترش و تعمیق دانش کمک نماید. با وجود این ظرفیت‌ها، استفاده از هوش مصنوعی در آموزش متوسطه دوم با چالش‌های جدی نیز همراه است. یکی از مهم‌ترین نگرانی‌ها، احتمال وابستگی دانش‌آموزان به پاسخ‌های آماده و کاهش تلاش ذهنی آنان برای تحلیل و حل مسئله است. اگر دانش‌آموز به جای اندیشیدن، پرسشگری، مطالعه و تجربه، همواره پاسخ مسائل خود را از ابزارهای هوشمند دریافت کند، ممکن است برخی مهارت‌های شناختی و استقلال فکری او تضعیف شود. بنابراین، مسئله اساسی

میان بهره‌گیری از فناوری و حفظ نقش تعادل ذهن دانش‌آموز معادل ایجاد بند.

موضوع اعتبار اطلاعات نیز از دیگر چالش‌های مهم است. پاسخ تولیدشده توسط سامانه‌های هوشمند لزوماً در همه شرایط صحیح، کامل یا متناسب با اهداف آموزشی نیست. از این رو، دانش‌آموزان باید یاد بگیرند که اطلاعات دریافت‌شده را بررسی، مقایسه، تحلیل و ارزیابی کنند. این موضوع اهمیت آموزش تفکر نقادانه را دوچندان می‌کند. در واقع، گسترش هوش مصنوعی نه تنها نیاز به آموزش را کاهش نمی‌دهد، بلکه ضرورت آموزش مهارت‌های شناختی سطح بالاتر را بیشتر می‌کند. دانش‌آموز آینده باید بتواند میان اطلاعات معتبر و نامعتبر تمایز قائل شود، منابع را ارزیابی کند، خطاهای احتمالی را تشخیص دهد و در نهایت با اتکا به استدلال و شواهد تصمیم بگیرد. از سوی دیگر، مسائل اخلاقی و تربیتی مرتبط با هوش مصنوعی نیز باید مورد توجه قرار گیرد. حفظ حریم خصوصی دانش‌آموزان، صیانت از اطلاعات آموزشی، جلوگیری از سوءاستفاده از داده‌ها، رعایت عدالت آموزشی، جلوگیری از تقلب، حفظ اصالت فعالیت‌های علمی و توجه به مسئولیت‌پذیری کاربران از جمله موضوعاتی هستند که نمی‌توان آنها را از

فرایند تحول آموزشی جدا کرد. مدرسه باید محیطی باشد که در آن فناوری در خدمت رشد همه‌جانبه انسان قرار گیرد. بنابراین، هرگونه برنامه‌ریزی برای استفاده از هوش مصنوعی در متوسطه دوم باید هم‌زمان ابعاد علمی، آموزشی، اخلاقی، اجتماعی و تربیتی آن را در نظر بگیرد.

در این میان، نقش معلم بیش از گذشته اهمیت پیدا می‌کند. معلم در عصر هوش مصنوعی صرفاً انتقال‌دهنده اطلاعات نیست، بلکه هدایتگر فرایند یادگیری، طراح موقعیت‌های آموزشی، پرورش‌دهنده تفکر، ناظر بر استفاده صحیح از فناوری و الگوی رفتار مسئولانه برای دانش‌آموزان است. معلم باید بداند چه زمانی استفاده از هوش مصنوعی می‌تواند به یادگیری کمک کند و چه زمانی ممکن است مانع شکل‌گیری تجربه واقعی یادگیری شود. همچنین لازم است توانایی طراحی فعالیت‌هایی را داشته باشد که در آنها دانش‌آموز ناچار به اندیشیدن، استدلال کردن، تجربه کردن، گفت‌وگو و تولید ایده‌های شخصی باشد. تحول ناشی از هوش مصنوعی همچنین نیازمند بازنگری در شیوه‌های ارزشیابی است. اگر ارزیابی صرفاً بر محصول نهایی یا پاسخ نوشته‌شده دانش‌آموز متمرکز باشد، امکان استفاده نادرست از ابزارهای هوشمند افزایش پیدا می‌کند. در مقابل، ارزشیابی فرایندی، توجه به مراحل شکل‌گیری ایده، ارائه توضیح درباره شیوه حل مسئله، فعالیت‌های عملی، گفت‌وگوی علمی، ارائه شفاهی و انجام پروژه‌های پژوهشی می‌تواند تصویر دقیق‌تری از یادگیری واقعی دانش‌آموز ارائه دهد. بنابراین، هوش مصنوعی می‌تواند فرصتی برای بازاندیشی در مفهوم ارزشیابی و حرکت از سنجش حافظه به سمت سنجش توانایی‌های واقعی یادگیری باشد.

از منظر برنامه‌ریزی آموزشی نیز استفاده از هوش مصنوعی نیازمند رویکردی نظام‌مند است. نمی‌توان تنها با در اختیار قرار دادن ابزارهای هوشمند از مدارس انتظار داشت که به‌طور خودکار به محیط‌های آموزشی نوین تبدیل شوند. تحقق چنین تحولی به زیرساخت مناسب، آموزش و توانمندسازی معلمان، تدوین دستورالعمل‌های روشن، فرهنگ‌سازی، حمایت مدیران، دسترسی عادلانه دانش‌آموزان و نظارت مستمر نیاز دارد. همچنین لازم است مدارس متناسب با شرایط خود، اهداف مشخصی برای استفاده از هوش مصنوعی تعیین کنند و کاربردهای آن را با اهداف برنامه درسی و نیازهای واقعی دانش‌آموزان هماهنگ سازند. کتاب حاضر با هدف بررسی همین ابعاد و ارائه تصویری جامع از رابطه میان هوش مصنوعی و آموزش متوسطه دوم تدوین شده است. در این اثر تلاش می‌شود ضمن تبیین مبانی مفهومی و آموزشی هوش مصنوعی، فرصت‌های حاصل از به‌کارگیری آن برای معلمان و دانش‌آموزان بررسی شود

و در کنار آن، چالش‌ها و آسیب‌های احتمالی مورد توجه قرار گیرد. همچنین بر ارائه الگوهای کاربردی تأکید شده است تا مباحث مطرح‌شده صرفاً در سطح نظری باقی نماند و بتواند برای معلمان، مدیران مدارس، برنامه‌ریزان آموزشی و پژوهشگران قابل استفاده باشد.

رویکرد اصلی کتاب بر این باور استوار است که آینده آموزش نه در حذف نقش انسان و جایگزینی کامل آن با فناوری، بلکه در ایجاد رابطه‌ای هوشمندانه میان توانایی‌های انسانی و ظرفیت‌های فناورانه شکل خواهد گرفت. هوش مصنوعی می‌تواند بسیاری از فعالیت‌های آموزشی را تسهیل کند، اما پرورش شخصیت، مسئولیت‌پذیری، اخلاق، هویت، خلاقیت، همدلی و تفکر انسانی همچنان به ارتباط انسانی و نقش تربیتی معلم وابسته است. بنابراین، مدرسه آینده باید محیطی باشد که در آن فناوری در خدمت انسان قرار گیرد، نه اینکه انسان تابع فناوری شود. بر این اساس، هدف نهایی استفاده از هوش مصنوعی در آموزش متوسطه دوم باید ارتقای کیفیت یادگیری و رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان باشد. اگر استفاده از این فناوری بتواند به معلم کمک کند تا بهتر آموزش دهد، به دانش‌آموز کمک کند تا عمیق‌تر بیندیشد و به مدرسه کمک کند تا فرصت‌های یادگیری عادلانه‌تر و اثربخش‌تری ایجاد کند، می‌توان آن را بخشی از مسیر تحول مثبت نظام آموزشی دانست. تحقق چنین آینده‌ای نیازمند نگاه انتقادی، برنامه‌ریزی علمی، توانمندسازی حرفه‌ای و توجه هم‌زمان به فرصت‌ها و محدودیت‌های هوش مصنوعی است؛ رویکردی که در این کتاب تلاش شده است با تمرکز بر نیازهای آموزش متوسطه دوم و جایگاه محوری معلمان مورد بررسی قرار گیرد.

فصل اول

مبانی نظری و مفهومی هوش مصنوعی در آموزش متوسطه دوم

هوش مصنوعی را می‌توان یکی از مهم‌ترین دستاوردهای فناوری‌های عصر حاضر دانست که با هدف شبیه‌سازی برخی قابلیت‌های شناختی و تصمیم‌گیری انسان در سامانه‌های رایانه‌ای شکل گرفته است و امروزه دامنه کاربرد آن از حوزه‌های صنعتی و اقتصادی فراتر رفته و به عرصه آموزش و پرورش نیز وارد شده است. مفهوم هوش مصنوعی در ساده‌ترین تعریف به مجموعه‌ای از روش‌ها و سامانه‌هایی اشاره دارد که قادرند اطلاعات را دریافت و پردازش کنند، از الگوهای موجود در داده‌ها بیاموزند، مسائل را تحلیل کنند و بر اساس اطلاعات موجود پاسخ یا پیشنهاد ارائه دهند. اهمیت این فناوری در آموزش از آن جهت است که فرایند یادگیری نیز ماهیتی پیچیده، پویا و چندبعدی دارد و نیازمند پردازش مداوم اطلاعات، تشخیص نیازهای یادگیرندگان، ارائه بازخورد و تنظیم فعالیت‌های آموزشی است. از این منظر، هوش مصنوعی می‌تواند به عنوان ابزاری توانمندساز در کنار معلم قرار گیرد و ظرفیت‌های جدیدی برای طراحی و اجرای آموزش ایجاد کند. آموزش متوسطه دوم به دلیل جایگاه حساس خود در ساختار نظام تعلیم و تربیت، از اهمیت ویژه‌ای برای بهره‌گیری آگاهانه از فناوری‌های نوین برخوردار است. دانش‌آموزان این دوره در مرحله‌ای از رشد قرار دارند که توانایی‌های شناختی، قدرت استدلال، استقلال فکری، شکل‌گیری هویت و مهارت‌های تصمیم‌گیری آنان در حال گسترش است و آموزش دریافت‌شده در این دوره می‌تواند مسیر آینده تحصیلی و شغلی آنان را تحت تأثیر قرار دهد. در چنین شرایطی، فناوری هوش مصنوعی می‌تواند به ایجاد محیط‌های یادگیری انعطاف‌پذیرتر کمک کند و امکان دسترسی دانش‌آموزان به منابع متنوع، تمرین‌های متناسب با سطح توانایی و بازخورد سریع را افزایش دهد. با این حال، استفاده از هوش مصنوعی در این دوره نباید صرفاً با هدف افزایش سرعت انتقال اطلاعات صورت گیرد، بلکه باید در راستای پرورش توانایی‌های عمیق شناختی، اخلاقی و اجتماعی دانش‌آموزان هدایت شود.

از منظر نظری، یادگیری فرایندی فعال است که در آن یادگیرنده با تکیه بر تجربه، دانش پیشین، تعامل با محیط و فعالیت ذهنی، مفاهیم جدید را می‌سازد و سازمان‌دهی می‌کند. بنابراین، هر فناوری آموزشی زمانی ارزشمند است که بتواند شرایط مشارکت فعال یادگیرنده را فراهم سازد. هوش مصنوعی در صورتی

که به شکل هدفمند مورد استفاده قرار گیرد، می‌تواند فرصت‌هایی برای پرسشگری، حل مسئله، بررسی سناریوهای مختلف و دریافت بازخورد ایجاد کند. دانش‌آموز می‌تواند با استفاده از ابزارهای هوشمند، یک مسئله را از دیدگاه‌های مختلف بررسی کند، پاسخ‌های احتمالی را مقایسه نماید و درباره درستی یا نادرستی آنها استدلال کند. چنین رویکردی می‌تواند یادگیری را از حالت حفظ مطالب خارج کرده و به سمت فهم، تحلیل و کاربرد دانش سوق دهد. یکی از مفاهیم اساسی در ارتباط میان هوش مصنوعی و آموزش، شخصی‌سازی یادگیری است. در کلاس‌های سنتی، معمولاً یک محتوای آموزشی مشخص در زمان معین و با روش نسبتاً مشابه برای گروهی از دانش‌آموزان ارائه می‌شود، در حالی که دانش‌آموزان از نظر سطح آمادگی، سرعت یادگیری، علایق، توانایی‌های شناختی و نیازهای آموزشی یکسان نیستند. هوش مصنوعی می‌تواند با پردازش اطلاعات مربوط به عملکرد یادگیرندگان، الگوهای یادگیری آنان را شناسایی کند و زمینه ارائه فعالیت‌ها و محتواهای متناسب با شرایط هر دانش‌آموز را فراهم سازد. البته شخصی‌سازی واقعی زمانی تحقق می‌یابد که تحلیل‌های فناورانه با قضاوت حرفه‌ای معلم ترکیب شود؛ زیرا داده‌ها به تنهایی نمی‌توانند تمام ابعاد شخصیت، انگیزه، شرایط خانوادگی و وضعیت عاطفی دانش‌آموز را توضیح دهند. مفهوم دیگری که در مبانی نظری کاربرد هوش مصنوعی در آموزش اهمیت دارد، یادگیری تطبیقی است. در این رویکرد، مسیر آموزشی می‌تواند بر اساس پاسخ‌ها، عملکردها و نیازهای یادگیرنده تغییر کند. اگر دانش‌آموزی در یک مفهوم خاص ضعف داشته باشد، می‌توان فعالیت‌های بیشتری برای تمرین همان مفهوم در اختیار او قرار داد و اگر دانش‌آموزی توانایی بالاتری نشان دهد، فعالیت‌های پیچیده‌تر و چالش‌برانگیزتری برای او طراحی کرد. چنین رویکردی می‌تواند از یکسان‌سازی افراطی فرایند آموزش جلوگیری کند و فرصت بیشتری برای رشد متناسب با توانایی‌های فردی فراهم آورد. در دوره متوسطه دوم که تفاوت‌های علمی و علایق دانش‌آموزان بسیار گسترده است، این ظرفیت می‌تواند در بهبود کیفیت آموزش اهمیت زیادی داشته باشد.

هوش مصنوعی همچنین می‌تواند مفهوم نقش معلم را دستخوش تحول کند. در الگوی سنتی آموزش، معلم بخش مهمی از زمان خود را صرف انتقال اطلاعات، تهیه تمرین، تصحیح فعالیت‌ها و ارائه پاسخ به پرسش‌های تکراری می‌کند. فناوری‌های هوشمند می‌توانند بخشی از این فعالیت‌ها را تسهیل کنند و در نتیجه فرصت بیشتری برای معلم ایجاد شود تا بر فعالیت‌های پیچیده‌تر مانند هدایت بحث، پرورش تفکر، حل مسائل تربیتی، حمایت عاطفی از دانش‌آموزان و طراحی موقعیت‌های یادگیری تمرکز کند. بنابراین، ورود هوش مصنوعی لزوماً به معنای کاهش اهمیت معلم نیست، بلکه می‌تواند زمینه تغییر نقش او از

انتقال‌دهنده صرف اطلاعات به هدایتگر و طراح فرایند یادگیری را فراهم سازد. در چارچوب آموزش متوسطه دوم، رابطه میان هوش مصنوعی و تفکر نقادانه اهمیت ویژه‌ای دارد. دانش‌آموزان باید بیاموزند که پاسخ‌های ارائه‌شده توسط سامانه‌های هوشمند را حقیقت قطعی تلقی نکنند و بتوانند صحت، اعتبار، منطق و کفایت اطلاعات را بررسی نمایند. هوش مصنوعی ممکن است پاسخ‌هایی تولید کند که از نظر ظاهری منسجم هستند، اما در برخی موارد حاوی خطا یا اطلاعات ناقص باشند. از این رو، استفاده آموزشی از این فناوری باید همراه با آموزش مهارت ارزیابی اطلاعات، مقایسه منابع، تشخیص تناقض‌ها و استدلال مبتنی بر شواهد باشد. چنین رویکردی نه تنها مانع وابستگی دانش‌آموز به فناوری می‌شود، بلکه توانایی او را برای زندگی در جامعه‌ای سرشار از اطلاعات افزایش می‌دهد.

از دیدگاه نظری، خلاقیت نیز یکی از حوزه‌هایی است که می‌تواند تحت تأثیر استفاده صحیح از هوش مصنوعی قرار گیرد. ابزارهای هوشمند می‌توانند پیشنهادهای متنوعی برای آغاز یک فعالیت، حل یک مسئله یا توسعه یک ایده ارائه دهند، اما خلاقیت واقعی زمانی شکل می‌گیرد که دانش‌آموز بتواند از این پیشنهادها فراتر برود و ایده‌ای مستقل و نوآورانه ایجاد کند. بنابراین، نقش معلم در این زمینه آن است که هوش مصنوعی را به عنوان نقطه شروع فرایند اندیشه و نه جایگزین آن معرفی کند. دانش‌آموز باید فرصت داشته باشد ابتدا خودش مسئله را تحلیل کند، فرضیه بسازد و راه‌حل پیشنهاد دهد و سپس از فناوری برای مقایسه، اصلاح و توسعه اندیشه خود استفاده نماید. از دیگر مبانی مهم، مفهوم یادگیری فعال است. در یادگیری فعال، دانش‌آموز صرفاً شنونده یا دریافت‌کننده مطالب نیست، بلکه در فرایند یادگیری مشارکت می‌کند و از طریق پرسش، بحث، تجربه، پژوهش و حل مسئله به دانش دست می‌یابد. هوش مصنوعی می‌تواند در طراحی موقعیت‌های تعاملی و مسئله‌محور به معلم کمک کند، اما استفاده نادرست از آن ممکن است نتیجه معکوس داشته باشد. اگر دانش‌آموز به جای تلاش ذهنی، پاسخ آماده دریافت کند، فعالیت شناختی او کاهش می‌یابد. بنابراین، ارزش آموزشی هوش مصنوعی به نحوه طراحی فعالیت‌ها وابسته است و فناوری باید به گونه‌ای به کار گرفته شود که دانش‌آموز را به اندیشیدن بیشتر وادار کند، نه اینکه او را از اندیشیدن بی‌نیاز سازد.

در آموزش متوسطه دوم، ارزشیابی نیز از حوزه‌هایی است که هوش مصنوعی می‌تواند در آن تحول ایجاد کند. ارزشیابی سنتی معمولاً بر سنجش نتیجه نهایی تمرکز دارد، در حالی که یادگیری واقعی شامل مجموعه‌ای از فرایندها، تلاش‌ها، خطاها، اصلاحات و پیشرفت‌های تدریجی است. هوش مصنوعی می‌تواند

به معلم در تحلیل عملکرد دانش‌آموزان، شناسایی الگوهای خطا و ارائه بازخورد کمک کند. با این حال، تصمیم‌نهایی درباره کیفیت یادگیری نباید صرفاً بر اساس تحلیل ماشینی انجام شود، زیرا قضاوت آموزشی نیازمند شناخت زمینه و شرایط فردی دانش‌آموز است. ترکیب تحلیل فناوریانه با قضاوت حرفه‌ای معلم می‌تواند ارزشیابی را دقیق‌تر، مستمرتر و سازنده‌تر کند. مبانی نظری هوش مصنوعی در آموزش همچنین با مفهوم عدالت آموزشی ارتباط دارد. فناوری می‌تواند امکان دسترسی گسترده‌تر به منابع آموزشی را فراهم کند و برای دانش‌آموزانی که از نظر جغرافیایی یا اقتصادی با محدودیت‌هایی مواجه هستند، فرصت‌های تازه‌ای ایجاد نماید. در مقابل، اگر دسترسی به ابزارهای هوشمند میان گروه‌های مختلف دانش‌آموزان نابرابر باشد، ممکن است شکاف آموزشی افزایش پیدا کند. بنابراین، سیاست‌گذاری برای استفاده از هوش مصنوعی باید همواره اصل دسترسی عادلانه را مورد توجه قرار دهد. تحول فناوریانه زمانی می‌تواند به عنوان تحول آموزشی مثبت شناخته شود که فرصت‌های یادگیری را برای همه دانش‌آموزان گسترش دهد و موجب تشدید نابرابری نشود.

یکی از پایه‌های اساسی کاربرد هوش مصنوعی در آموزش، توجه به ابعاد اخلاقی و انسانی آن است. اطلاعات مربوط به دانش‌آموزان دارای ارزش و حساسیت بالایی است و استفاده از آنها باید با اصول محرمانگی، امنیت و احترام به حریم خصوصی همراه باشد. مدرسه باید مشخص کند که چه اطلاعاتی جمع‌آوری می‌شود، چگونه مورد استفاده قرار می‌گیرد و چه کسانی به آن دسترسی دارند. علاوه بر این، دانش‌آموزان باید با مسئولیت‌های اخلاقی استفاده از فناوری آشنا شوند و بدانند که استفاده از هوش مصنوعی برای فریب، تقلب یا ارائه فعالیت‌هایی که حاصل تلاش واقعی آنان نیست، با اهداف تربیتی مدرسه سازگار نیست. از منظر تربیتی، هدف آموزش متوسطه دوم تنها انتقال دانش تخصصی نیست، بلکه پرورش انسانی مسئول، مستقل، اخلاق‌مدار و توانمند برای زندگی اجتماعی است. بنابراین، استفاده از هوش مصنوعی باید در چارچوب همین هدف گسترده تعریف شود. اگر فناوری باعث شود دانش‌آموز سریع‌تر پاسخ دریافت کند اما توانایی تصمیم‌گیری، مسئولیت‌پذیری و تفکر مستقل او کاهش یابد، نمی‌توان آن را موفقیت آموزشی دانست. در مقابل، اگر هوش مصنوعی به دانش‌آموز کمک کند پرسش‌های عمیق‌تری مطرح کند، منابع بیشتری را بررسی نماید، راه‌حل‌های مختلف را مقایسه کند و با استدلال تصمیم بگیرد، می‌تواند به ابزاری ارزشمند برای رشد همه‌جانبه تبدیل شود. مبانی نظری و مفهومی هوش مصنوعی در آموزش متوسطه دوم بر ضرورت ایجاد توازن میان فناوری و انسان تأکید دارد. هوش مصنوعی می‌تواند سرعت پردازش اطلاعات، تنوع منابع، امکان شخصی‌سازی، کیفیت بازخورد و ظرفیت طراحی آموزشی را

افزایش دهد، اما نمی‌تواند جایگزین کامل رابطه انسانی میان معلم و دانش‌آموز شود. معلم همچنان مسئول ایجاد انگیزه، شناخت نیازهای عاطفی و اجتماعی، هدایت اخلاقی و تربیتی و ایجاد فضای امن برای یادگیری است. بنابراین، الگوی مطلوب آموزش در عصر هوش مصنوعی الگویی است که در آن فناوری در خدمت اهداف آموزشی و تربیتی قرار گیرد و توانایی‌های انسانی را تقویت کند. بر همین اساس، ورود هوش مصنوعی به متوسطه دوم باید نه یک تغییر سطحی در ابزارهای آموزشی، بلکه فرصتی برای بازاندیشی در اهداف، روش‌ها، نقش‌ها و فرایندهای یادگیری تلقی شود؛ تحولی که در صورت برنامه‌ریزی علمی و هدایت حرفه‌ای معلمان می‌تواند کیفیت آموزش را ارتقا دهد و دانش‌آموزان را برای مواجهه آگاهانه، مسئولانه و خلاقانه با آینده آماده سازد.

مفهوم‌شناسی هوش مصنوعی و جایگاه آن در نظام آموزش و یادگیری

هوش مصنوعی یکی از مهم‌ترین پدیده‌های فناورانه دوران معاصر است که در سال‌های اخیر تأثیر آن بر حوزه‌های مختلف زندگی انسان، از جمله آموزش و یادگیری، به شکل چشمگیری افزایش یافته است. این مفهوم به مجموعه‌ای از دانش، روش‌ها و فناوری‌ها اشاره دارد که با هدف ایجاد قابلیت‌هایی شبیه به برخی توانایی‌های شناختی انسان در سامانه‌های رایانه‌ای و ماشین‌ها توسعه یافته‌اند. توانایی دریافت و پردازش اطلاعات، شناسایی الگوها، تحلیل داده‌ها، تولید پاسخ، پیش‌بینی برخی رویدادها و کمک به تصمیم‌گیری از جمله قابلیت‌هایی است که در سامانه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی مورد استفاده قرار می‌گیرد. با این حال، مفهوم هوش مصنوعی را نباید صرفاً به توانایی انجام محاسبات پیچیده محدود کرد، زیرا در حوزه آموزش، ارزش اصلی آن زمانی آشکار می‌شود که این قابلیت‌ها در خدمت اهداف یادگیری، رشد شناختی، توسعه مهارت‌ها و ارتقای کیفیت تجربه آموزشی قرار گیرند. از این منظر، هوش مصنوعی بیش از آنکه صرفاً یک ابزار فنی باشد، پدیده‌ای است که می‌تواند ساختارها و فرایندهای آموزشی را تحت تأثیر قرار دهد.

مفهوم هوش مصنوعی در ارتباط با آموزش زمانی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که به ماهیت پیچیده فرایند یادگیری توجه شود. یادگیری فرایندی خطی و یکسان برای همه افراد نیست، بلکه تحت تأثیر عوامل متعددی مانند دانش پیشین، انگیزه، توانایی شناختی، تجربه، محیط اجتماعی، شرایط عاطفی و